

Wat gebeurde er met de luidklokken uit de gemeente Baflo?

Toen de oorlogsdreiging in Europa toenam en het Koninkrijk der Nederlanden zijn weerbare mannen mobiliseerde, besloot de regering tot het instellen van een Rijksinspectie voor de bescherming van schatten van kunst en wetenschap tegen oorlogsgevaar, kortweg genoemd de Inspectie Kunstbescherming. Deze werkte onder leiding van dr. J. Kalf en heeft vóór, tijdens en na de bezetting haar taak vervuld. Bij de instelling ging men er van uit, dat de torenklokken in geval van oorlog zowel door de Nederlandse als door een bezettende macht konden worden gevorderd. Men begon daarom aan de inventarisatie van alle torenklokken met behulp van de voorlopige lijsten, die de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg in iedere provincie had laten samenstellen. Deze werden verbeterd aan de hand van inlichtingen, die van de burgemeesters waren verkregen. Het eindresultaat was niet bevredigend.

De Inspectie Kunstbescherming had zich voor de provincie Groningen verzekerd van de medewerking van jhr. Rh. Feith. Onder diens leiding liet de Provinciale Archeologische Commissie door de fotograaf P.B.Kramer een aantal foto's maken van de meest belangrijke objecten.

De Inspectie Kunstbescherming liet deze exemplaren met een grote letter M [Monument] van voorgeschreven model in witte verf merken. In de toren werd een desbetreffende gedrukte verklaring in vier talen opgehangen nog net voordat de Tweede Wereldoorlog uitbrak.

Toen Nederland was bezet door Duitse troepen werd Arthur Seyss-Inquart op 29 mei 1940 bekleed met het hoogste burgerlijke gezag onder de titel Reichskommissar. De plannen tot invordering van torenklokken bevonden zich reeds in het volgende jaar in een verre staat van voorbereiding. Seyss-Inquart was er zelf geen voorstander van, omdat hij er een aanslag op de kerken in zag. Ook wilde hij niet laten blijken dat Duitsland zo'n nijpend tekort aan metalen had. Vanwege het Reichskommissariat was al vastgesteld dat, evenals in Duitsland zelf, 25% van het totale gewicht gespaard zou blijven. Ook mocht de invordering in Nederland niet eerder plaatsvinden dan in de overige bezette gebieden.

De grote behoefte aan metalen dwong op 18 juni 1941 tot het bevel aan particulieren tot het inleveren van al hun non ferro metalen vóór 10 augustus van dat jaar. Volgens artikel 4 van die Verordnung waren alle torenklokken vrij. Tot grote ergernis van de bezetters was de opbrengst slechts 3000 ton terwijl er op 8000 ton gerekend was. Ieder wist wel een veilige schuilplaats voor zijn bezittingen te bedenken.

De Duitsers lieten de Inspectie Kunstbescherming voortbestaan.

Op 21 juli 1942 kwam de Metallgutverordnung, waarbij o.a. de torenklokken werden opgeëist.

Het wegnemen uit de torens en het overbrengen naar de door de Rustungsinspektion gereed gemaakte verzamelplaatsen werd opgedragen aan aannemers, van wie de N.S.B.'er P.J. Meulenberg te Heerlen het leeuwendeel kreeg te verwerken. Deze „Klokken-Peter" liet het plunderen van de torens uitvoeren door onderaannemers. Van hen kreeg Reussink de provincie Groningen toegewezen.

Ondertussen hadden de heren Van Bergen te Heiligerlee (St. Paulinus) resoluut geweigerd aan deze roof mee te werken, omdat zij in de eerste plaats klokgieters wensten te zijn. Dat was

toen een moedige daad. Hun gieterij werd op zeker moment tot vijandelijk bedrijf verklaard, omdat een broer zich voor zaken met een carillon in Amerika bevond: hij verbleef daar noodgedwongen, omdat de inmiddels uitgebroken oorlog zijn terugkomst onmogelijk maakte. Er werd een Verwalter aangesteld. Deze kon wèl het gieten van nieuwe klokken verhinderen, maar hij heeft nooit geweten, dat er meer dan honderd klokken op de zolders waren verborgen. Zelfs het klokkenspel van Leeuwarden was daar bij!

Bij de gebroeders Van Bergen te Midwolda (Concordia) was de situatie anders dan in Heiligerlee. De oudste broer trok zich direct uit zaken terug. De jongste, lid van de N.S.B., schreef op 7 januari 1943 aan Feith, dat hij met een beklemd hart aan de wegvoering van klokken meedeed, doch dat de oorlogsnoodzaak het nu eenmaal eiste. Hij vergoelijkte deze uitspraak door de toevoeging, dat ook zijn voorgangers zowel klokgieter als geschutgieter waren geweest.

Door één man konden alle torens niet worden leeggehaald. Daarom verschenen in februari 1943 acht ploegen van plm. 10 mensen.

Er waren in onze provincie op last van de Inspectie Kunstbescherming 36 klokken van een grote geverfde witte letter M voorzien. Deze zouden onder alle omstandigheden blijven hangen. Wel werd in de eerste dagen van 1943 nog een „Bescheinigung" bij een M klok geëist. Daarna kwam er werk aan de winkel. De overige klokken moesten, zij het alleen op papier, worden ingedeeld in drie groepen, A, B en C. Deze klokken zouden op afroep weggevoerd worden.

Uit de lijsten A, B en C moesten alle daarvoor in aanmerking komende klokken met een letter P [Prüfung = (nader)onderzoek] in witte verf worden gemerkt, 25 centimeter hoog en 5 centimeter dik. De bepalingen van de selectie der klokken met letters betroffen de uiterlijke kampanalogische waarden, niet de hoedanigheid van de klank.

Ook de uit 1788 stammende klok van **Tinallinge** werd van een P voorzien, maar is desondanks niet teruggekeerd.

Veertien dagen later werd „verordnet" dat alle P-klokken in het land zouden blijven, echter voorzien van een nummer van de provincie, de toren en de klok. Dat betrof 49 klokken.

In februari 1943 kwam het alarmerende bericht dat uit de kustprovincies alle klokken zonder enige uitzondering moesten verdwijnen. De M-klokken zouden als een aparte groep naar Gelderland gaan, doch in juni werd bepaald dat zij te Steenwijk zouden worden opgeslagen.

Spoedig daarop werd tevens bekend gemaakt dat de klokken van de lijsten A en B voor spoedige afvoer naar Duitsland waren bestemd.

De klokken van lijst C zouden in ons land blijven, waar dan ook. Van deze lijst zouden 32 klokjes met een gewicht tot 150 kilogram voor de duur van de oorlog naar Overijsselse torens worden overgebracht, waarschijnlijk voor alarmdoeleinden. Later werd een getal van 18 voldoende geacht.

De kleine klok van **Den Andel**, een in 1780 te Kopenhagen gegoten scheepsbel van het schip Neptunes, kreeg als bestemming Bathmen.

I N S P E C T I E K U N S T B E S C H E R M I N G
's G R A V E N H A G E

Klokkenbescherming voor
de provincie Groningen
Gratamastr. 29. Tel. 27703

G r o n i n g e n , 18 Mei 1943.



Aan
den Heer Burgemeester der Gemeente

Baflo

Hierbij breng ik het navolgende onder Uwen aandacht.
Op last der Duitsche autoriteiten moesten alle kust-provinciën gezuiverd worden van luidklokken. Een deel der klokken, welke niet in aanmerking kwamen voor onsmelting, zijn voorloopig in een niet -- kust - provincie opgeborgen.

Ingevolge een gepleegd overleg door den Commissaris der Provincie Overijssel met zijn ambtgenoot in Groningen, is bepaald, dat verschillende kleine klokken, afkomstig uit deze provincie, gedurende den oorlog in dienst zullen worden gesteld in diverse kerktorens in Overijssel.
Ten gevolge hiervan zal de klok van de *ch. H. kerk* in het dorp *den Andel*, tijdelijk dienst doen in het overijsselsche dorp *Bathmen*.

Ik verzoek U beleefd, van dit schrijven kennis te geven aan het desbetreffend kerkbestuur, voor zoverre de klok geen gemeente eigendom mocht zijn.

de Correspondent voor
Rijks-Monumentenzorg,
FEITH

K 6332

Toen hij, samen met de grote klok uit de toren was getakeld en voor de kerk lag hebben enkele personen de kleine klok 's nachts laten verdwijnen. Door de Duitse bezetting met represaille maatregelen bedreigd, hebben de inwoners van Den Andel de confrontatie niet aangedurfd en de klok achtergelaten bij de Laurentiuskerk in Baflo.

De grote luid- en slagklok van **Den Andel**, gegoten in 1653 met als randschrift

JURJEN BALTHASAR ME FECIT IN LEEUWAERDEN
(in randschrift) volgend op een gevleugeld mensenhoofd,

die in 1917 in de toren was gehangen werd afgevoerd en kwam na de oorlog terug.
De doorsnede van deze klok is 1,25 mtr. slagtoon disl.

Vanaf december 1942 mocht ondanks de voorgenomen algehele afvoering in iedere gemeente een klokje blijven hangen voor alarmdoeleinden.
Kort daarop mochten er klokken blijven hangen op onderlinge afstand van 10 kilometer.

De grote klok in de toren van de Laurentiuskerk te **Baflo** mocht volgens deze verordening blijven hangen. Bovendien was het een met een M gemerkte klok.

De luid- en slagklok, met een doorsnede van 87,3 cm. en een gewicht van 446 kg., slagtoon ais 1, was gegoten in 1502 door G. van Wou en heeft als randschrift:

+ IHESUS MARIA IOHANNES GERHARDUS DE WOU ME FECIT ANNO DOMINI M
CCCCC II

De bronzen luidklok boven in de toren van de Laurentiuskerk, met een diameter van 41 cm., met als opschrift

HENRICK WEGEWAERT MAECKTE MI ANNO 1597, werd in 1943 weggevoerd en kwam niet terug.

Winsum werd het centrale adres voor het inzamelen van de klokken uit de gemeenten Baflo, Eenrum, Kantens, Kloosterburen, Leens, Middelstum, Uithuizen, Uithuizermeeden, Ulrum, Usquert en Warffum.

De klokken werden opgeslagen op een terrein aan de Schilligehamsterweg.

De kerkvoogdijen kregen een vergoeding van f 0,75 per kilogram.

De uitbetaling geschiedde door de Nederlandse overheid, te wier gunste de verbeurdverklaring was geschied.

Van een aantal neergelaten klokken werden clandestien foto's gemaakt zoals van de klok in **Saaxumhuizen**.



foto: fam. Luitjens.

De in 1649 door Wilhelmus Jacobus de Vrij gegoten klok.

Op de klok stond het opschrift: IN AETERNUM VERBUM DOMINI MANET
WILHELMUS IACOBUS DE FRIJ ME FECIT

Groninga anno 1649

Balthasar me fecit Leeuwarden 1653

(Vertaald: Het woord des Heren blijft in eeuwigheid.

Wilhelmus Jacobus de Frij heeft me gemaakt. Groningen anno 1649)

Deze klok is niet teruggekeerd.

Thans hangt er in de toren de in 1950 door Van Bergen, Heiligerlee gegoten luid- en slagklok, die een doorsnede heeft van 89,7 cm. en 480 kg. weegt. Slagtoon a1.

Randschrift: VAN BERGEN 19 HEILIGERLEE 50.

Opschrift voorzijde: TER VERVANGING VAN DE IN / 1943 GEROOFDE KLOK.

Achterzijde: NED. HERV. GEMEENTE SAAXUMHUIZEN / KERKV: C. RITZEMA / O.
DOORNBOS / S. B. LUITJENS / HET WOORD DES HEREN BLIJFT IN EEUWIGHEID

Sierbanden van gotische boogjes boven en onder het randschrift; 3 + 2 sierringen.

De helft van het oude luidwiel is bewaard gebleven en is in de hal van de kerk te zien.

Op 26 februari 1943 werd in **Tinallinge** de in 1788 door Mammeus Heideveld gegoten klok, met als opschrift:

UNICO ALLARD ALBEDA, HEER VAN MENKEMA, UNICUS COLLATOR TE
TYNALLINGE. ANNO 1787. MAMMEUS FREMY HEIDEFELD EN MAMMEUS
FREMY, DE BEIDE HEBBEN MY VERGOTEN.

in opdracht van de Duitse bezetting weggehaald.

De diameter van de luid- en slag klok was 66 cm. En het gewicht was circa 200 kg.

In Tinallinge heeft vanaf mei 1943 tot 27 februari 1948 een staaf ijzer van 1,15 mtr. (spoorrail) als vervanger van de klok dienst gedaan.

Deze liet alleen de volle uren weerklinken, dit omdat het oude uurwerk uit 1545 geen halve uren kan slaan.



De vervanger van de klok van 1943-1948.

Het leven werd somber en angstig stil, toen de torens van hun klokken waren ontdaan. Immers, het klokkengeluid werd nog niet overstemd door het nu alles beheersende lawaai van het verkeer.

De Rustungsinspektion had inmiddels twee opslagplaatsen ingericht. In de stad Groningen was daarvoor uitgekozen het geheel ontruimde pakhuis voor oude metalen aan De Laan. Het behoorde toe aan de Joodse familie Van der Rijn. Hun kantoren waren gevestigd tegenover het Postkantoor en de A toren.



De andere, veel grotere verzamelplaats was gelegen te Hoogezand, ten noorden van de spoorlijn en ten westen van de Kerkstraat. Het was een opslagplaats van de strokartonfabriek Beukema. Vooral met deze loods waren de bezetters erg in hun schik omdat hun handelingen op deze afgelegen plaats nauwelijks opvielen. De klokgieter Van Bergen uit Midwolda bracht zijn oogst ook hier heen en verzorgde er het merken en wegen.

Nadat de klokken aan het oog van de bevolking waren onttrokken, werd er niets meer van vernomen. Andere mensen verzorgden het wegvoeren. De aannemer kon, wilde of mocht niet vertellen waarheen de M-klokken waren gegaan.

De niet van een P voorziene A-, B- en C-klokken gingen rechtstreeks naar een gieterij in Hamburg.

De P-klokken waren door de bezettende macht in drie groepen verdeeld en overeenkomstig gemerkt.

De klokken kwamen terecht bij de Norddeutsche Affinerie en bij de Zinnwerke Wilhelmsburg.

Ze werden er stuk geslagen en langs elektrolytische weg omgesmolten tot zuiver koper en tin. Beide bedrijven werden doelwit van de geallieerde bombardementen.

Het eerste werd in 1943 gedeeltelijk buiten werking gesteld en in het andere was in juni 1944 geen arbeid meer mogelijk.

Dat heeft heel wat van onze P-klokken het leven gered.

In januari 1945 was ook tot Groningen het gerucht doorgedrongen, dat de hooggeclassificeerde M-klokken nog op een veilige plaats stonden, ergens achter Steenwijkerwold of bij Giethoorn. Later bleek dat juist te zijn. In de gemeente Giethoorn lagen de klokken op een rustige plaats in een bedrijfsgebouw van de Ontginningsmaatschappij Land van Vollenhove.

De naoorlogse tijd was spannend en de berichtgeving liet alles te wensen over.

De M-klokken kwamen als eersten terug: zij werden gebracht naar het opslagterrein van de firma Bouwman aan het Hoornsediep. De Inspectie Kunstbescherming zorgde voor de terugbezorging en de herplaatsing van de klokken die in Hamburg aan de rand van de smeltkroes waren gered.



Klokken uit westelijke en zuidelijke provincies,
opgeslagen aan de Wilhelminakade te Groningen, 1945.

Van de Groninger klokken, die in de torens van Overijssel waren opgehangen geweest, kwamen de meesten terug.

Baflo herkreeg in 1973 een nieuw zoep'mbrikklokje in de spits, op het dak van de toren.

Randschrift: VAN BERGEN 19 HEILIGERLEE 73

Twee ringen boven en onder het randschrift; 3 + 2 sierringen.

De doorsnede van de klok is 41,0 cm. en de slagtoon van de luidklok is c3.

De klok (scheepsbel) van **Den Andel**, die door Feith was bestemd voor Bathmen, kwam niet terug.

Na informatie bij Bathmen schreef men dat daar geen klok uit Den Andel, maar uit Rottevalle had gehangen.



In 1948 is als vervanging opgehangen een nieuwe kleine klok, met als opschrift:

GEGOTEN EN OMGEGOTEN IN 1947 / DOOR / JACOBUS VAN BERGEN TE MIDWOLDA

Randschrift SOLI DEO GLORIA met een sierrand van acanthusblad boven het randschrift. 5 + 2 sierringen.

De doorsnede van de nieuwe luidklok is 45,5 cm. De slagtoon gis2.

Ook de klok van **Tinallinge** keerde niet terug.

Op 27 februari 1948 is de nieuwe klok opgehangen, gefinancierd met het door de rijksoverheid verstrekt subsidiegeld en een succesvolle inzameling onder de dorpsbewoners. Prijs en bijkomende kosten ongeveer f 1100, 00

De diameter van de luid- en slagklok is 64 cm., gewicht 175 kg., samenstelling 80% koper en 20% tin, slagtoon dis2.

Opschrift: TINALLINGE 1948

Randschrift: Voorzijde - VAN BERGEN Achterzijde - HEILIGERLEE.

Twee sierranden met ruitmotief; 3 + 2 sierringen.



foto: P. Datema Ezn.

Torenklok Tinallinge



Detailopname klok Tinallinge

Toen alle teruggekeerde klokken weer op hun plaats hingen kon ook het definitieve verlies worden bepaald.

De klokken van voor 1600 bleven bewaard.

Daarna zijn veel verliezen te betreuren; vielen onder de 17^e -eeuwse klokken al verscheidene slachtoffers, die van de 18^e eeuw zijn maar voor een gering deel bewaard gebleven en de 19^e en 20^e eeuwse klokken zijn vrijwel alle versmolten.

De gaten, gevallen door de verloren klokken, werden gedicht door deze door nieuwe te vervangen. Gesubsidieerd door de rijksoverheid.

In totaal zijn in Nederland ca. 6700 klokken uit de torens verwijderd.

Daarvan zijn er 4700 in de smeltovens verloren gegaan.

Van de 296 in Groningen voor de oorlog aanwezige luidklokken zijn er door vordering 166 verloren gegaan.

L. B. Datema – Brugma, 2010

Bronnen en literatuur:

Dhr. A. Pathuis.

A.Rots en H. de Olde

Kerkvoogdij.

Dhr. J. Vogel Kzn

Mevr. N. Mulder-Luitjens

Aantekeningen van dhr. M. Bootsman

Gemeente archief Baflo

Gemeente archief Winsum

Groninger Torenklokken II Oude Groninger

kerken-april 1978

So menichmael ghij hoort den helderen
clockenslach.

N.H. kerk Baflo

N.H. kerk Den Andel

N.H. kerk Saaxumhuizen

N.H. kerk Tinallinge